

BİLİMSEL YAYINLARA İNTERNET ÜZERİNDEN AÇIK ERİŞİMİN SÜRELİ YAYINCILIĞIN NİTELİĞİNE ETKİSİ

Nezih OKTAR, Gülden AKDAL

Sağlık bilimlerindeki gelişmenin ana kaynaklarından biri yayınlanmış araştırma sonuçları ve burada oluşturulan fikirlerdir. Basılı dergiler aracılığı ile gerçekleşen bilimsel iletişim sürecinde yaşanan sorunlar, özellikle dergi krizi olarak da adlandırılan ticari dergilerdeki keyfi ve aşırı fiyat artışları, bilimcileri, insiyatifi ele alıp, basılı dergi yayıncılığı sürecini yeniden gözden geçirmeye yöneltmiştir. İnternetteki hızlı gelişmelerin de katkısı ile elektronik yayıncılık modelleri tartışılmaya başlanmıştır. Bu gelişmeler ile bilimsel makalelere ücretsiz ve engelsiz erişim fikrine dayalı açık erişim kavramı ortaya atılmış; bu kavrama dayalı olarak da yeni elektronik yayıncılık modelleri denenmeye ve yaygınlaşmaya başlamıştır.

Bu makalenin amacı özellikle sağlık bilimleri alanında açık erişim kavramını irdelemek, açık erişimli elektronik dergilerin yayıncılığını ve niteliğini araştırmak ve gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye kökenli açık erişimli e-dergileri de konu alarak bir giriş çalışması kapsamında açık erişim yayıncılığını sorgulamaktır.

Açık erişim tanımı

İster bir hasta için sağlık bilgisi araştıran bir kişi olun, ister bir konuyu işleyen ve ders planını genişletmeye çalışan bir öğretim üyesi olun, isterseniz bir hipotezi formüle etmeye çalışan ya da klinik bir çalışma planlayan bir bilim insanı olun; sizin için yeni ve çağdaş bilgi ve buluşları internet üzerinden açık erişim ile sunan hakemli dergiler en değerli kaynağınız olacaktır.

Ulusal (Amerikan) Sağlık Enstitüsü (NIH) eski başkanı Harold Varmus önderliğinde sağlık alanında başlatılan elektronik dergilerin (e-biomed) **(Oktar,1999)** tam metin ile arşivlenmesi hareketi (PubMed Central), 2001-2002 yılında Budapeşte deklarasyonu (**Budapest Open Access Initiative**), Nisan 2003 de Bethesda bildirimini (**Bethesda Statement on Open Access Publishing**) ve son olarak da Ekim 2003 de Max Planck kurumu önderliğinde Berlin kriterleri ve bildirgeleri (**Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities**) aşamalarını geçerek açık erişim için:

1. Ücretsiz, engelsiz [çevrimiçi, tam metin] , sürekli erişim ve
2. Açık erişimdeki eserin tam bir sürümü, sınırsız dağıtım, birlikte çalışabilirlik ve uzun dönemli arşivlemeye olanak sağlamak için en azından bir çevrimiçi arşivde depolanma koşullarını karşılama zorunluluğu getirmiştir.

Velterop (2005), bu belgelerde 3 temel kesişme noktası belirler. Bunlar:

Nörolojik Bilimler Dergisi (Journal of Neurological Sciences [Turkish]) editörleri;
 editor@jns.dergisi.org
 Prof.Dr. Nezih OKTAR,Ege Üniv. Tıp Fak. Nöroşirürji AD,
 Doç.Dr. Gülden AKDAL, Dokuz Eylül Üniv. Tıp Fak. Nöroloji AD,İzmir

- 1) Bilimsel makalelere internet üzerinden ücretsiz erişim sağlanması.
- 2) Kişilere, yazara doğru ve eksiksiz biçimde atıf yapmak koşulu ile makaleleri kullanma, çoğaltma ve yayma izninin verilmesi.
- 3) Makalenin uygun bir elektronik formatta uzun süreli olarak açık erişim ilkelerine uygun bir arşivde depolanmasıdır.

Açık erişim yayıncılık modelleri

Willinsky (2003), açık erişim fikrine dayalı 9 işletme modelinin uygulamada olduğunu belirlemiştir. Bu işletme modelleri incelendiğinde, açık erişim fikrinin, Budapeşte Açık Erişim Girişimi'nde ifade edilen 2 temel model etrafında çeşitlenerek uygulamaya geçirildiği görülür. Bu modeller:

1. Açık erişim dergileri (Open access journals)
2. Kişisel arşivleme (Self-archiving)

Açık erişim kavramı bağlamında bilimsel makalelere ya açık erişim dergileri içinde yayımlandıklarında, ya da erişim engeli olmaksızın uzaktan taranabilir, elektronik arşivlerde depolandıklarında ücretsiz olarak erişilecek ve değişik amaçlı kullanımları gerçekleştirilecektir (**Swan ve Brown 2004**). Konumuz daha çok açık erişim dergileri olduğu için bu makalede o konu üzerinde yoğunlaşılacaktır.

Açık erişim dergileri

Açık erişim dergilerinin ortak özelliği, içeriklerini ücretsiz ve elektronik olarak okurlarına açmalarıdır.

Açık erişim dergileri için uygulamada 4 değişik işletme modeli bulunmaktadır (**Swan ve Brown, 2004**). En basit modelde, üniversitedeki bir bölüm, bir açık erişim dergisinin yayını başlatıp sürdürür. Bölüm, üniversitenin sunucusunu kullanarak salt elektronik açık erişim dergisini yayımlar. Bizim e-dergimizin geçirdiği ilk evre buna örnek gösterilebilir (**Nörolojik Bilimler Dergisi**). Bu modelin çeşitlendirilerek uygulamaya konulduğu da görülür. Çoğunlukla da açık erişim dergileri, farklı kurumlardan ya reklam alarak, ya ödenek sağlayarak, ya da sponsorluk mekanizmasını kullanarak mali kaynak bulmakta ve böylece işletme giderlerini karşılayabilmektedir. Yine bizim e-dergimizin şu anki işleyişi buna örnektir (**JNS[Türk]**).

Açık erişim dergilerince uygulanan bir başka işletme modelinde ise "ticari" bir yaklaşım benimsenir. Bu modelde, yazar makalesini yayınlamak üzere makale başına ücret öderken, yayıncı da makalenin ücretsiz ve elektronik olarak erişilebilir kılınmasını sağlar. The Public Library of Science ve BioMed Central dergileri bu tür işletme modeline örnek olarak verilebilir. Suber (2004-5), günümüzde açık erişim dergilerinin yalnızca %47'sinin, yazardan makale başına ücret aldığını belirtir (**Suber, 2004-5**).

Bazı açık erişim dergi yayıncıları, kurumsal üyelik adlı bir mekanizma oluşturmuş; kurumsal üyelik ücretini veren kurumların yazarlarından ayrıca ücret almama yoluna gitmişlerdir. Bu uygulama açık erişim dergilerinin mali sorunlarına uzun vadeli yapısal bir çözüm getirmekten uzaktır. Fakat geçici bir mali destek olarak açık erişim yayıncılığının yaygınlaşıp gelişmesini

cesaretlendirici bir çözümdür (**Johnson, 2004**).

Açık Toplum Enstitüsünün desteği ile Lund Üniversitesi kütüphaneleri tarafından yayınlanmaya başlayan Açık Erişim Dergileri Rehberi de bir açık erişim yayınıdır (**The Directory of Open Access Journals [DOAJ], 2003**). Bu rehberde, 2006 Ekim ayı başı itibariyle aralarında 44 adet (13ü DOAJ kapsamına girmiş olarak) Türkçe derginin de (ikinci ya da üçüncü dil olarak) bulunduğu 2404 açık erişim dergisi listelenmektedir. Sağlık bilimleri dergileri (aralarında bizim Nörolojik Bilimler Dergisi'nin de bulunduğu) arasında 211 tıp dergisi vardır. Sağlık bilimleri ile ilgili 333 dergiden 16'sı Türkiye kökenlidir:

Erciyes Medical Journal
Fırat Tıp Dergisi
Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi
Türkisch Journal of Haematology
Turkish Journal of Medical Sciences
TAF Preventive Medicine Bulletin
Acta Orthopaedica et Traumatologica Turcica
Diagnostik and Interventional Radiology
Turkish Journal of Tuberculosis & Thorax
Turkish Archives of Otolaryngology
The Turkish Journal of Pediatrics
Klinik Psikofarmakoloji Bülteni
Yeni Symposium
Journal of Neurological Sciences-Turkish
Neuroquantology
Journal of Dependence

Açık erişimin süreli yayıncılığın niteliğine etkisi

Yapılan bazı ön araştırmalar, açık erişim dergilerinin etki değeri (impact factor) açısından en azından ticari dergiler kadar iyi olduğuna dikkat çekmektedir (**Open Access Bibliography, 2005; Testa ve McVeigh, 2004**). Daha yeni yapılan çalışmalarda ise örneğin biyoloji, psikoloji, sosyoloji, sağlık bilimleri, siyasal bilimler, ekonomi, hukuk, işletme ve yönetim bilimlerinde yapılan bir araştırmada, 1992-2003 yılları arasında açık erişim çalışmalarındaki atıf oranının olmayanlara oranla daha fazla olduğu bilimsel verilerle her disiplin için ayrı ayrı ortaya konmaktadır (**Haijem et al., 2005**).

Swan ve Brown (2004) yaptıkları bir çalışmada, makalesini bir kez açık erişim dergisinde yayınlatmış olan yazarların %71 oranında bu uygulamaya devam edeceklerini ve yazarların açık erişimin etki değeri oranlarını yükselttiğine inandıklarını göstermiş; buna karşın kalite kontrolü, kariyeri destekleme, telif hakları ve bilim kurumlarının yayıncılık etkinliklerine zarar verme kaygılarını taşıdıklarını da ortaya koymuştur (**Swan ve Brown, 2004**).

Sağlık Bilimleri alanında Açık Erişim Kaynakları

•BioMed Central

Hakemli, açık erişimli biyomedikal araştırma yayıncısı

• Directory of Open Access Journals

İsveç'teki Lund Üniversitesinden Açık Erişim Listesi

Aradığınız konudaki tam-metin makalelere erişmek için kullanabileceğiniz bir konu dizini. Bütün bilim konularında ve farklı dillerde yayınlanan toplam 2404 adet dergiye serbest erişim sağlamaktadır [Ekim 2006 itibarı ile].

• FreeMedicalJournals.com

Steinhauser-Verlag'dan ücretsiz erişim sağlayan dergilerin listesi

• Free Online Full-text Journals

Highwire Yayımcılık tarafından yayımlanan açık erişimli dergiler

• Medknow Publications

Açık erişimli, hakemli, dizinlenmiş bilimsel dergiler

• Public Library of Science

Kar-amacı-gütmeyen bilim insanları ve hekimlerin birliği

Tıp, genetik, biyoloji ve klinik araştırmalar konularındaki dergilere serbest erişim sağlamaktadır.<http://www.plosone.org/> açık erişimli on-line bir veri tabanı

Sonuç

Açık erişim kavramının ortaya atılmasının ardında yatan temel neden, kamunun desteklediği bilimsel araştırma sonuçlarının, kamu tarafından tekrar ve üstelik daha fazla para ödenerek satın alınmasını önlemektir. İletişim teknolojisindeki gelişmeler de bir tür katalizör işlevi görünce ve kütüphanelerin de desteği sağlanarak açık erişim kavramı, hem açık erişim dergileri, hem de açık erişim arşivleri ile uygulamaya geçirmiştir (**Kayaoğlu, 2005**).

Açık erişimli dergilerin giderek yaygınlaşması, araştırmacıların makalelerini internet üzerinden daha hızlı hizmet veren, elektronik ve hakemli bu tip dergilere kaydırma eğilimi, etki faktörlerini de olumlu yönde etkilemektedir. Öyle ki bir çok paralı abone sistemi ile çalışan dergilerde bile belli oranda bazı makalelerini açık erişime (Open access) açma girişimleri olmaktadır. En yaygın kullanılan PubMed ve Ulusal (Amerikan) Sağlık Enstitüsü kaynakları da açık erişimli dergi ve makalelere özel ilgi ve destek amacı ile logolarında değişikliğe giderek internet bağlantıları sağlamaktadır (**National Network of Libraries of Medicine**).

Suber'in de dediği gibi (**Suber,2003**), bilimsel bilgiye ücretsiz ve engelsiz erişimi evrensel düzlemde sağlamak aslında bir ütopyadır. Çünkü, keşifle sonuçlanan bir araştırma, kamu destekli bile olsa ücret ve lisans engeline takılacaktır. Ayrıca, giderek daha çok üniversite dışına kayan araştırma ve geliştirme etkinliklerinin sonuçlarına erişmek için de engeller vardır. Başka türden erişim engelleri de hep var olacaktır. Ama, bu durum, sağlam gerekçelere dayanan açık erişim kavramının ilke olarak benimsenmesi önünde bir engel olmamalıdır. Bu bağlamda Nörolojik Bilimler Dergisi daha Harold Varmus'un ilk girişiminden bu yana bizzat Budapeşte bildirgesine de aktif destek vermiş ve DOAJ yapılanması ve diğer bütün açık erişim kaynaklarına katılarak bu yönde elinden gelen tüm gayreti sarfetmiş ve açık erişimi desteklemeye de devam etme kararlıyındadır (**Oktar, 2004**).

Kaynaklar

Budapest Open Access Initiative. Çevrimiçi adres: <http://www.soros.org/openaccess/> [4 Ekim 2006]

Bethesda Statement on Open Access Publishing. Çevrimiçi adres: <http://www.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm> [4 Ekim 2006]

Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities. Çevrimiçi adres: <http://www.zim.mpg.de/openaccess-berlin/berlindeclaration.html> [4 Ekim 2006]

Dilek-Kayaoğlu, Hülya (2006): Açık erişim kavramı ve gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye için anlamı. *Türk Kütüphaneciliği* 20(1): 29-60. Çevrimiçi elektronik adres: <http://eprints.rclis.org/archive/00006196/01/hulya-dilekmakale.pdf>

DOAJ: The Directory of Open Access Journals (2003-). Lund University Libraries. Çevrimiçi elektronik adres: <http://www.doaj.org> [04.10.2006'da erişildi]

Johnson, RK (2004): Open access: unlocking the value of scientific research. *The New Challenge for Research Libraries: Collection Management and Strategic Access to Digital Resources*, University of Oklahoma, March 4-5, 2004'te sunulan bildiri. Çevrimiçi elektronik adres: http://www.arl.org/sparc/resources/OpenAccess_RKJ_preprint.pdf [05.10.2006'da erişildi]

JNS [Turk] Journal of Neurological Sciences <http://jns.dergisi.org>

Hajjem, C., Harnad, S. and Gingras, Y. (2005): Ten-Year Cross-Disciplinary Comparison of the Growth of Open Access and How it Increases Research Citation Impact. *IEEE Data Engineering Bulletin* 28(4) pp. 39-47. Çevrimiçi elektronik adres: <http://sites.computer.org/debull/A05dec/hajjem.pdf> [04.10.2006'da erişildi]

National Network of Libraries of Medicine. Çevrimiçi elektronik adres: <http://nnlm.gov/rsdd/ejournals/>

Nörolojik Bilimler Dergisi <http://norolbil.ege.edu.tr>

Oktar, Nezh, (1999): Comments on E-Biomed. June 21, 1999 <http://www.nih.gov/about/director/ebiomed/com0627.htm> [05.10.2006'da erişildi]

Oktar N, (2004): Open access publishing and our e-journal in a nutshell *Norol Bil D.21(2) April-June [Editorial]* Çevrimiçi elektronik adres: <http://norolbil.ege.edu.tr/2004/NBDe212.pdf> [05.10.2006'da erişildi]
Open Access Bibliography: liberating scholarly literature with e-prints and open access journal (2005): CW Bailey, Washington: ARL. Çevrimiçi elektronik adres: <http://www.escholarlypub.com/oab/oab.htm> [04.10.2006'da erişildi]

PubMedCentral. Open Access Publishing Çevrim içi elektronik adres: <http://www.pubmedcentral.nih.gov/about/openaccess.html>

Swan AP, Brown SN (2004): JISC/OSI journal authors survey report. Truro, UK: Key Perspectives Ltd. Çevrim içi elektronik adres: http://www.jisc.ac.uk/uploaded_documents/JISCOAreport1.pdf [05.10.2006]

Suber, P (2003): Removing the barriers to research: an introduction to open access for librarians. *College & Research Libraries News* 64(2):92-94,113 Çevrimiçi elektronik adres: <http://www.earlham.edu/~peters/writing/acrl.htm> [04.10.2006'da erişildi]

Suber, P (2004) "Praising progress, preserving precision" SPARC Open Access Newsletter. 77, 2004. Çevrimiçi adres: <http://www.earlham.edu/~peters/fos/newsletter/09-02-04.htm> [4 Ekim 2006]

Suber, P (2004-5): Open access overview: focusing on open access to peer-reviewed research articles and their preprints. (bir açık erişim belgeselidir) Çevrimiçi elektronik adres: <http://www.earlham.edu/~peters/fos/overview.htm> [05.10.2006'da erişildi]

Testa J, McVeigh ME, (2004): The impact of open access journals: A citation study from Thomson ISI.

Velterop JJM (2005) Open access publishing and scholarly societies: a guide. New York, Open society Institute. Çevrimiçi elektronik adres: http://www.soros.org/openaccess/scholarly_guide.shtml [05.10.2006'da erişildi]

Willinsky, J (2003): Nine flavours of open access scholarly publishing. *J.Postgrad Med* 49/3:263-267.